

Realpolitik Bağlamda İran'ın Azerbaycan Politikası

Kadir Sancak¹

ÖZET

Realpolitik kavramı ilk defa 19. yüzyılda Almanya'da kullanılmıştır ancak dış politikada realpolitik uygulamaların tarihi antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Kısaca, siyasette pragmatizm olarak tanımlanan realpolitik yaklaşım, uluslararası ilişkilerde günümüzde de uygulanmaktadır. Ancak ahlaki ilkelere bağlı kalmayı reddeden Realpolitik kavramı, bu bağlamda muteber bir kavram değildir ve devletler dış politikalarına dair tanımlamalarda bulunurken bu tabiri kullanmamayı tercih etmektedir.

1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra İran, dış politikasında dini ve mezhepsel söylemleri sıkça kullanmakta, bu da dış politikasının temel dinamiklerinin ideolojik veya dini değerler olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu çalışma, İran'ın dış politikasına dair yerleşik algıları sorgulamakta ve realpolitik yaklaşımın modern dış politikada nasıl işlediğine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, İran'ın görüldüğü gibi ideolojik saiklerle değil realpolitik bir anlayışla hareket ettiğini savunmakta ve bunu Azerbaycan örneği üzerinden göstermektedir. Çalışmanın kapsamı İran'ın Azerbaycan politikası ile sınırlandırılmakta ancak Ermenistan üzerinden kıyaslama yapılarak meselenin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Realpolitik, Reelpolitik, İran, Azerbaycan, Dış Politika, Ermenistan.

Iran's Azerbaijan Policy in Realpolitik Context

ABSTRACT

The concept of realpolitik was first utilised in Germany during the 19th century; however, the history of realpolitik practices in foreign policy can be traced back to ancient times. Simply defined as pragmatism in politics, the realpolitik approach is still practised in international relations in the present day. Nevertheless, the notion of realpolitik, which eschews moral principles, is not a prestigious concept in this context, and states tend to refrain from employing this term when describing their foreign policies.

Following the Islamic Revolution of 1979, Iran frequently utilised religious and sectarian discourses in its foreign policy, thereby reinforcing the perception that the fundamental dynamics of its foreign policy were ideological or religious in nature. Nevertheless, this study contends that Iran's actions are not predominantly driven by ideological motivations, as previously assumed, but rather are informed by a Realpolitik approach. This assertion is substantiated through the analysis of Iran's

¹ İletişim Yazarı: kadirsancak@gmail.com, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9266-5592.

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1613627](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613627)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

engagement with Azerbaijan. The study calls into question the established perceptions of Iran's foreign policy and provides an important perspective on how the Realpolitik approach works in modern foreign policy. While the study's primary focus remains on Iran's policy towards Azerbaijan, it seeks to enrich understanding of the subject by making a comparison with Armenia.

Keywords: *Realpolitik, Iran, Azerbaijan, Foreign Policy, Armenia.*

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelesinin tarihi, devletlerin ulusal çıkarlarını koruma ve sürdürme çabaları bağlamında antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Her devlet arzu ettiği sonuçlara ulaşabilmek için ülkenin ve uluslararası sistemin yapısına bağlı olarak idealist veya realist karakterde dış politika yürütmektedir. Ancak zaman zaman realpolitik uygulamalar ile idealist söylemler arasında uyumsuzluk ve çelişkiler ortaya çıkmakta ve özellikle İran gibi ideolojik yönelimleri güçlü olan aktörlerde bu durum belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. İran, dış politikasını büyük ölçüde İslam Devrimi ideallerine ve Şiilik temelli bir ideolojik çerçeveye dayandırırken, bu söylemlerinin pratikte ulusal çıkar ve güç dengesi hesaplamalarıyla çeliştiği durumlar sıkça ortaya çıkmaktadır.

İran'ın idealist söylemleri, Müslümanların birliği, adaletin tesisi ve zulme karşı duruş gibi değerlerle şekillenmektedir. Buna ilave olarak Şiilik, bu söylemlerde hem dini bir motivasyon hem de siyasi bir araç olarak önemli rol oynamaktadır. Bu idealler, İran'ın bölgesel ve küresel politikasında moral bir dayanak sunarken, aynı zamanda dış politika kararlarının meşruiyetini artırmak için kullanılmaktadır. Ancak bölgedeki güç mücadelesi ve güç dengeleri dikkate alındığında bu ideolojik yaklaşım ulusal menfaatlerle çelişebilmektedir. Pratikte, İran'ın politikaları, ulusal güvenliğini koruma, bölgesel etkinliğini artırma ve küresel yaptırımlar gibi tehditlerle başa çıkma zorunluluğu nedeniyle realpolitik bir çerçeveye kayabilmektedir. Bu bağlamda ideallerle uyuşmayan ittifaklar kurma, taktiksel uzlaşmalar yapma veya sert güç unsurlarına başvurma gibi politikalar, bu çelişkinin somut ifadeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, İran'ın dış politikasına dair yaygın algıları sorgulamasından ve özellikle 1979 İslam Devrimi sonrası dış politikada ideolojik veya dini saiklerin belirleyici olduğu yönündeki görüşlere alternatif bir bakış açısı sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı, İran'ın dış politikasını daha kapsamlı ve derinlemesine anlamamıza katkıda bulunurken, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde idealist söylemler ile çıkar odaklı yaklaşımlar arasındaki dinamikleri incelemek için de önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın amacı, İran'ın dış politikasında dini söylemlerin stratejik bir araç olarak kullanıldığını ve temel belirleyici faktörün pragmatik çıkarlar olduğunu göstermektir. Çalışma, özellikle İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikalarını inceleyerek, ideolojik veya mezhepsel bir temele dayanmadan, İran'ın dış politikasında Realpolitik anlayışının nasıl işlediğini Azerbaycan örneği üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı literatür taraması yapılarak mevcut dış politika analizleri ışığında, İran'ın stratejik hamlelerinin arkasındaki pragmatik çıkarlar incelenmiştir. Ağırlıklı olarak alana dair İngilizce ve Türkçe makalelerden yararlanılmış, çok az da olsa internet haber siteleri kullanılmıştır. Konunun özü İran'ın Azerbaycan politikası olmakla birlikte zaman zaman Ermenistan politikası üzerinden bir karşılaştırma yapılarak meselenin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan realpolitik tabiri siyasi tarih ve uluslararası ilişkilere dair Türkçe metinlerde yaygın bir şekilde kullanılmakta ancak kavramsal açıklamalardan ziyade genellikle bir cümlelik tanımla geçiştirilmektedir. Türkçe literatür incelendiğinde çalışmanın konusunu oluşturacak şekilde realpolitik tabirini kavramsal bir bağlamda ele alan oldukça az sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Okyar ve Güneş'in (2016) yazdığı "Reel Politik Sınırlandıran Kamuoyu:Nükleer İran Örneği" adlı makalede realpolitik kavramı daha ziyade realist teorinin ilkeleri bağlamında ele alınmış, devamında İran kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Tunçarslan'ın (2018) "Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu" adlı makalesinde ise realpolitikin kavramsal açıklaması oldukça sınırlı tutulmuş, ağırlıklı olarak Türkiye'nin arabuluculuk rolü üzerinde durulmuştur. Özbay'ın (2007) "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri" adlı kitap bölümünde ise başlık olarak realpolitik tabiri kullanılmış olsa da metinde kavramsal bir açıklama yapılmamış, Rusya- İran ilişkilerinin bugüne kadar olan tarihi boyutu ele alınmıştır. Yazgan'ın (2010) "Normatif Güç Kavramı ve Realpolitik arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri" adlı makalesinde ise realpolitik kavramının teorik boyutuna temas edilmeden doğrudan AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri ele alınmıştır. Ayaz'ın (2018) "Realpolitik: Göktürk-Bizans Münasebetlerini Yeniden Yorumlamak" adlı bildirisinde ise aynı şekilde realpolitik kavramına çalışma başlığında yer verilmiş ancak metnin içerisinde kavrama ilişkin bir açıklama yapılmamıştır. Türkiye'de doğrudan realpolitik ile ilgili Türkçe tez yazılmamışken İngilizce olarak biri yüksek lisans, üçü doktora tezi olmak üzere dört tez çalışması yapılmıştır.

Türkçe literatürde Realpolitik ile ilgili çalışma sayısı oldukça az iken İran'ın Devrim sonrası dış politikasını ve İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi seyrini anlatan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda İran'ın dış politikasının Devrim sonrası temel ilkeleri ele alınmakta ve yaşanan değişime işaret edilmektedir.(Sarı, 2015; Sanyürek, 2018; Rigiderakhshan, 2020; Elias ve Erol, 2021; Ateş Tan, 2024; Karaoğlu, 2021; Şahin, 2011) İran-Azerbaycan ilişkilerini anlatan çalışma sayısı ise daha fazladır ve bir kısmına kaynakçada yer verilen çalışmaların tamamına burada yer vermek pek mümkün değildir. Bunlara ilave olarak iki ülke ilişkilerini farklı boyutları ile ele alan yirmiden fazla yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Ancak bu çalışma, İran-Azerbaycan ilişkilerini realpolitik bir perspektiften ele alarak benzer araştırmalardan ayrılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Realpolitik kavramının ne olduğuna temas etmeden önce tabirin Türkçedeki yazılışı ile ilgili durumu açıklığa kavuşturmak faydalı olacaktır. Türkçe literatürde realpolitik tabirinin yazımına dair bir uzlaşısı oluşmuş değildir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde realpolitik kavramına yer verilmezken konuya dair Türkçe metinlerde realpolitik yanında, reel politik (Okyar & Güneş, 2016), reelpolitik (Islam, 2024), reel-politik (Toku) gibi farklı yazım şekilleri bulunmaktadır. Ancak realpolitik şeklindeki yazım daha yaygındır ve bu çalışmada da Almanca aslına uygun olarak realpolitik şeklindeki yazım tercih edilmektedir.

Realpolitik teriminin kökeni 19. Yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Kavram ilk defa Alman yazar ve devlet adamı Ludwig von Rochau'nun 1853'te yazdığı "Grundsätze der Realpolitik Angewendet auf die Staatlichen Zustände Deutschlands" adlı eserinde kullanılmıştır. Bir yayıncı ve liberal siyasi reform savunucusu olan Ludwig von Rochau, bu ilk kullanım sonrasında 1869'da yayınlanan eserinin ikinci cildinde kavrama dair daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur (Mohammed, 2023, 2-3). Ancak kavramı literatüre kazandıran Rochau, sonraki dönemlerde büyük ölçüde unutulmuştur (Bew, 2014, s. 42). Otto von Bismarck'ın Almanya'nın birleşmesinde takip ettiği dış politika realpolitik ile ilişkilendirilmiş ve bu durum kavrama olan ilgiyi artırmıştır. Alman kökenli bu kavrama İngilizler de kayıtsız kalmamış ve 1872 yılında İngilizce tercüme bir eserde ilk kez realpolitikten söz edilmiştir. Ancak İngilizce çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması daha ziyade 1890'ların ortalarından itibaren ve özellikle de Alman dış politikasının eleştirisi bağlamında olmuştur. İngilizlerle birlikte Alman liberaller de realpolitik dış politikaya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır (Mohammed, 2023).

Her ne kadar tabir ilk olarak Almanlar tarafından kullanılmış olsa da realpolitik yaklaşımın Almanlara ait bir dış politika yöntemi olmadığı özellikle İngiliz yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Emery'ye göre Almanlar realpolitigi icat etmemiş, sadece zaten var olan bir şeyin adını koymuşlardır (Henry C., 1915, s. 450). Nitekim realpolitik Almanlarla başlamamış, antik dönemden bugüne birçok isim kavramın gelişimine katkı sağlamıştır. MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan Çinli stratejist Sun Tzu'nin Savaş Sanatı adlı eseri bu bağlamda bir ilk olma özelliği taşıırken, Peloponez Savaşları adlı eseri ile Yunan tarihçi Thucydides, Arthashastra adlı eseri ile Hintli Çanakya ve daha sonraki dönemlerde Prens adlı eseri ile İtalyan Machiavelli, Leviathan adlı eseri ile İngiliz Hobbes realpolitigin gelişimine katkı sağlayan diğer önemli isimler olmuşlardır (Mohammed, 2023).

20. yüzyıla gelindiğinde realpolitik kavramı II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Alman entelektüel ve siyaset bilimcilerle birlikte Orta Avrupa'dan ABD'ye bir göç dalgası ile taşınmıştır. Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau, Fritz Kraemer, Felix Gilbert ve Henry Kissinger gibi isimler realpolitik alanda önemli çalışmalar yapmışlar ancak bu Alman göçmenler genellikle realpolitik tabirini kullanmaktan kaçınmışlardır (Bew, 2014). 1960'lı yıllarda ABD'de realpolitigin kök salmasında özellikle Polonya asıllı Amerikalı siyaset bilimci ve devlet adamı Zbigniew Brzezinski önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte realpolitigin Beyaz Saray'a girişi Başkan Richard Nixon döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger vesilesi ile gerçekleşmiştir (Mohammed, 2023). Bunun bir yansıması olarak Kongre Kütüphanesi'ndeki Frontline Diplomacy arşivine göre 1970'li

yıllarda başkanlık yapan Nixon ve Carter dönemlerinde realpolitik kavramının kullanımı zirve yapmıştır (Bew, 2014). Ancak Kissinger uygulanan politikalara ilişkin realpolitik tabirini reddetmiş ve bunun eleştirel anlamda bir etiketleme olduğunu ifade etmiştir (Mohammed, 2023).

Realpolitik yaklaşımı destekleyenler, kendilerini gerçekçi olarak görüp duygusallıktan uzak pragmatik bir tutum benimseme iddiasında iken, diğerleri tarafından entrikacı ve hatta güvenilmez olarak nitelendirilmişlerdir. Özellikle son yıllarda realpolitik, zorlayıcı, ahlaksız veya Makyavelist taktikleri anımsatan politik stratejileri ima etmek için aşağılayıcı bir terim olarak kullanılmıştır (Mohammed, 2023). Bu durum realpolitik anlayışı destekleyen birçok ismin açıkça bu terimi kullanmaktan kaçınmalarına neden olmuştur (Humphreys, 2014).

Realpolitik kavramı, adının konmasından bugüne kadar geçen yaklaşık 170 yıllık süreçte anlamı bulanıklaşacak kadar çok kullanılmış ve istismar edilmiştir. Rochau'nun realpolitigi geliştirme yolculuğu, 1848 devrimlerinin liberal ilerlemelerinden ve ideallerinden etkilenmiş, ancak bunlar otoriter rejimler ve sınıf bölünmeleri, dini coşku ve milliyetçilik gibi faktörler tarafından gölgede bırakılmıştır. Liberal ideallerin başarısızlığının ardındaki nedenler üzerine kafa yoran Rochau, “Realpolitikacı, Eriha'nın duvarlarını yıkmak için, basit bir kazmanın en güçlü trompetten daha faydalı olduğunu bilir” ifadesiyle pragmatik yaklaşımın önemine işaret etmiştir. Ancak 1890'lı yıllardan itibaren kavram köklerinden uzaklaşmaya başlayarak liberal aydınlanmacı hedefleri gerçekleştirmenin zorluklarına bir cevap olmaktan çıkıp siyaset ve diplomasiye yönelik daha geniş ve pragmatik bir yaklaşıma dönüşmüştür (Mohammed, 2023).

Gelinen aşamada realpolitik, devletin korunması ve ulusal çıkarların desteklenmesinin nihai amaçlar olduğu ve gücün bu amaçlara ulaşmak için birincil araç olduğu bir dış politika yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Humphreys, 2014). Bir başka tanımda “yasal kuralların ve ahlaki değerlerin dikkate alınmaması” buna ilave edilmektedir (Tunçarslan, 2018, s. 77). Daha kapsayıcı başka bir tanıma göre ise realpolitik öncelikli olarak mevcut koşulların ve faktörlerin pragmatik bir değerlendirmesine dayanan, belirli ideolojik doktrinlere ya da ahlaki ve etik ilkelere katı bir şekilde bağlı kalmaktan kaçınan bir diplomatik ve siyasi yaklaşımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, felsefi olarak realizm ve pragmatizmle ortak unsurları paylaşmakta ve genellikle siyasette pragmatizm olarak nitelendirilmektedir (Mohammed, 2023). Öte yandan, realpolitik kavramına karşı olumsuz bir tutum sergileyenler, onu, ahlaki değerlerin siyasi ilişkilerde yer almadığı, gücünün haklı olduğu ve güçlü olanın gücünü artırmak için zayıfı ezmesi gerektiği anlayışına sahip bir Alman siyaset teorisi olarak tanımlamaktadırlar (Henry C., 1915). Burada esas mesele ulusal çıkarların diğer tüm amaç ve değerlerin üzerinde tutulmasıdır. Bu yaklaşım bazen *ahlaki olmayan* ya da *ahlak dışı* olarak da değerlendirilebilmektedir. Oysa, Realpolitik tamamen etik kaygılardan bağımsız değildir, ancak uluslararası siyasetin tehlikeli doğası, devletlerin öncelikle kendi çıkarlarını gözetmesini gerektirir ve bu da özellikle şiddet kullanımı gibi, diğer siyasi bağlamlarda ahlaki açıdan kabul edilemez sayılabilecek eylemleri zorunlu kılmaktadır (Rathbun, 2018, s. 12).

Dış politika, dönemin kuralları ve anlayışları tarafından belirlenen bir bağlam içinde yürütülmektedir. Bu kurallar ve anlayışlar, diğer aktörlerin nasıl tepki vereceğini ve dolayısıyla ulusal çıkarların en verimli şekilde nasıl ilerletilebileceğini şekillendirmektedir. Realpolitik savunucuları, zaman ve mekânı aşan kuralların varlığını reddetmekte ve bu doğrultuda liderlerin mevcut koşullara uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır (Humphreys, 2014).

Öte yandan bu kavramsal tartışmalara ilave olarak realpolitik anlayışın tarihsel yansımalarına bakmak meselenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda tarihte realpolitik dış politika uygulamalarından söz edildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri Kardinal Richelieu'dür. Realpolitik teriminin henüz kullanılmadığı 17. yüzyılda, 1624-1642 yılları arasında Fransa'da başbakanlık yapan Richelieu, ülkesinin menfaatlerini her şeyin üzerinde gören bir yaklaşımla yürüttüğü dış politikayla döneme damgasını vurmuştur (Rehman, 2019, s. 39,40). Bir din adamı olarak normatif bir dış politika izlemesi beklenirken "bir hükümetin veya yöneticinin, ulusal çıkarları korumak adına dini veya hukuki kaygıları ikinci plana atabileceğini ifade eden" *raison d'état* anlayışını Fransız dış politikasının temel prensibi haline getirilmiştir. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında, Avrupa'da Protestanlar ile Katolikler arasında yaşanan savaşlarda, Katolik Fransa'nın Protestanları desteklemesi, Kardinal Richelieu'nün devlet çıkarlarını dini bağların üzerinde tuttuğunu göstermiştir. Richelieu'nün temel amacı, Fransa'nın etrafındaki kuşatılmışlığı sona erdirmek, Habsburgları zayıflatmak ve özellikle Alman sınırında güçlü bir devletin varlığını engellemek olmuştur. Bu bağlamda tek kriter olarak Fransa'nın çıkarlarını benimsemiş ve bu doğrultuda önce Protestan devletlerle, ardından Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmalar yapmıştır. Savaşı uzatmak ve savaşanları tüketmek için düşmanlarının düşmanlarına para yardımları yapmış, ayaklanmaları teşvik etmiş ve hanedan kavgaları ile hukuki anlaşmazlıklardan beslenen karmaşık bir siyasi mekanizmayı ustalıkla yönetmiştir (Kissinger, 2000, s. 57-62).

Benzer bir anlayışla politika yürüten bir diğer önemli isim kavramın doğduğu topraklarda yaşamış olan Bismarck'tır. Prusya Kralı I. Wilhelm'in ilk Şansölyesi olarak görev yapan Bismarck, Almanya sahasında Prusya hâkimiyetini gerçekleştirmek için realpolitik ilkelerden yararlanmıştır. Schleswig-Holstein Sorunu ve Hohenzollern adaylığı gibi tartışmalı siyasi konuları ustalıkla manipüle etmiş, diğer ulusları kasıtlı olarak kışkırtmış ve hatta hedeflerini güvence altına almak için gerektiğinde savaşa başvurmuştur (Mohammed, 2023). Bu isimlerden sonra başka devlet adamları da dış politikada realpolitik anlayışla politikalar yürütmüştür. Nitekim 20. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan İngiliz Winston Churchill, bu anlayışla hareket ederek SSCB lideri Josef Stalin ile ittifak yapmıştır. Churchill, "Hitler'i yenmek için şeytanla akşam yemeği yiyebileceğini" söylerken amaca ulaşmak için herhangi bir ideolojik kaygı taşımadığını göstermiştir (Bew, 2014, s. 40). Uluslararası sahneye göreceli olarak daha geç bir zamanda çıkmış olan ABD de zaman zaman dış politikada benzer bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Amerikan Realpolitikinin ortaya çıkışı, Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapan stratejist Brzezinski'nin etkisi ile 1960'larda başlamıştır. Brzezinski, Başkanlar

John F. Kennedy ve Lyndon B. Johnson'a danışmanlık yaparken, Sovyetler Birliği ile *barışçıl angajman* stratejisini savunmuştur. Sovyet karşıtı propagandayı teşvik etmenin tam tersine, Brzezinski komünist rejimler ve halklarıyla sık sık etkileşime girmenin doğru olduğuna inanmıştır (Mohammed, 2023).

Ancak Realpolitik'in Beyaz Saray'a resmen tanıtılması, Başkan Richard Nixon döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger tarafından gerçekleştirilmiştir. Kissinger için realpolitik, katı siyasi doktrin veya etik kısıtlamalardan uzak, güçlü uluslarla pragmatik ilişkiler kurmak şeklinde anlaşılmıştır. Bu bağlamda Başkan Nixon Dönemi'nde Amerikan muhalefetine rağmen Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurma hamleleri yapılmıştır. Realpolitik ilkeleriyle donatılan bu pragmatik yaklaşım, standart doktrin haline gelmeden Amerikan politikasını etkilemiştir. Soğuk Savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, bölgesel istikrar arayışında insan hakları sicili zayıf otoriter rejimleri sıklıkla desteklemiş ve bu durum Soğuk Savaş'tan sonra bile devam etmiştir (Mohammed, 2023).

Realpolitik dış politika sadece küresel güçler tarafından değil, daha zayıf ülkeler tarafından da tercih edilen bir politik yöntem olmuştur. Ziya-ül-Hak liderliğinde Pakistan, 1980'lerde bir yandan ABD ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Afgan mücahitlerinin eğitiminde kilit bir rol üstlenerek Sovyet destekli Afgan hükümetine karşı operasyonları desteklemiş, diğer yandan ise Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı pragmatik anlayışla hareket eden Ziya-ül-Hak, uluslararası baskılara ve yaptırım tehditlerine rağmen, nükleer silahsızlanma normlarını göz ardı ederek ulusal çıkarları önceleyen bir realpolitik yaklaşımı benimsemiştir. Bir başka Asya ülkesi olan Singapur da özellikle Lee Kuan Yew'un pragmatist dış politikası ile realpolitikayı başarı ile uygulayan ülkeler arasında anılmaya başlanmıştır (Mohammed, 2023). Nitekim son dönemde birçok ülke, her ne kadar bu isimle ifade edilmese de, realpolitik bir dış politika yaklaşımını tercih etmeye başlamıştır. Bir başka ifade ile realpolitik yaklaşım, uluslararası ilişkilere geri dönmüştür.

3. İRAN'IN DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ

İslam Devrimi yaşandıktan sonra İran'ın dış politikada nasıl bir anlayış benimsediği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İran'ın, devrimin ruhuna uygun olarak dini merkeze alan bir dış politika takip ettiğini söyleyenlerin yanında ulusal menfaatlere göre hareket eden realpolitik bir yaklaşım sergilediğini düşünenler de bulunmaktadır. Sırasıyla bu iki düşünceyi analiz edip ondan sonra bir kanaat belirtmek doğru olacaktır.

İran'ın dış politikasının temel dinamikleri anayasasında belirtilmiştir. Anayasanın 11'inci, 152'nci, 153'üncü, 154'üncü ve 155'inci maddeleri dış politikaya ayrılmış ve izlenecek politikanın esasları bu maddelerle düzenlenmiştir (Sanyürek, 2018, s. 199). 11. Madde'de Enbiya Suresi 92. Ayete atıfla "bütün Müslümanlar tek bir ümmettir ve İran İslam Cumhuriyeti devleti, İslami devletlerin uyuşması ve birleşmesi temeline genel siyaseti yerleştirmekle ve İslam dünyasının siyasi, iktisadi ve kültürel birliği gerçekleşinceye değin sürekli çaba harcamakla ödevlidir" denilmektedir (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, n.d.). 152. Madde'de ise "İran'ın dış siyaseti her türlü tahakkümün reddi, ülkenin her

yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, tüm Müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır” ifadesine yer verilirken diğer maddeler dış politikanın başka alanları ile ilgili hususları ele almaktadır (Sanyürek, 2018, s. 200). Anayasanın ilgili maddelerine bakıldığında İran’ın dış politikasının dini değerleri esas alan idealist bir anlayış üzerine inşa edildiği görülmektedir (Ateş Tan, 2024, s. 153).

Devrimle birlikte Tahran Yönetimi dünyadaki ülkeleri üçlü bir tasnife tutarak, kapitalist dünyanın liderinin ABD, sosyalist dünyanın liderinin Sovyetler Birliği ve İslam Dünyasının liderinin İran olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce, İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney’in başkanışmanı Muhammed Cevad Laricani’nin formüle ettiği *Ummu’l-Kura* kavramına dayanmaktadır. Söz konusu kavram İslam Dünyası’nın bir dizi aşamalardan geçerek Ummu’l-Kura önderliğinde tek bir İslam hükümetine dönüşmesinin mümkün olduğunu ve bunun nasıl olacağını anlatmaktadır. Laricani, İslam Devrimi’nin buna kapı araladığını ifade ederek İran’ı İslam Dünyası’nın Ummu’l-Kura’sı olarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda onu İslam Dünyası’nın kalbi, diğer İslam ülkelerini ise öteki uzuvlar olarak görmektedir (Elias & Erol, 2021).

Devrim sonrasında İran, uluslararası pozisyonunu *ne Doğu, ne Batı, sadece İslam Cumhuriyeti* sloganı ile ifade etmektedir (Goodarzi, 2010). Bununla birlikte İran’ın dış politikasını oluşturan temel dinamiklere ilişkin değerlendirmeler yapılırken İslam’ı merkeze alan anlayışın yanında rejimin varlığını koruması ve ulusal güvenlik hususları da zikredilmektedir. Ancak İran yönetimi bunları ayrı unsurlar olarak değil, birbirlerinden beslenen dinamikler olarak görmektedir. Bu durum *sağ bir İslam İran’ı koruyacak, İran’ın bağımsızlığı ise İslam’ı sağ tutacaktır* ifadesiyle dile getirilmektedir (Precht, 1988, s. 113).

İran, İslam Dünyası için kendini bir rol model olarak görmüş ve rejim/devrim ihracı politikası ile benzer yönetim şekilleri oluşturmaya çalışmış fakat bu politikalardan arzu edilen sonuçlar alınamamıştır. İslam Devrimi’nin Şii ve Fars karakterli olması Sünni İslam Dünyası’nda beklenen ilginin gösterilmemesinde etkili olmuştur (Sanyürek, 2018, s. 202). Bununla bağlantılı olarak İran’ın ümmetçi söylemleri Şiilik merkezli mezhepçi bir politikaya evrilmeye başlamış ve İran, Şii dünyada etkin bir aktör olmayı başarmıştır. Dünyadaki Şii nüfusun yüzde 40’ı İran topraklarında yaşarken bölgedeki diğer ülkelerde yaşayan Şiiler, İran’ın nüfuz sahasını genişletmesine katkı sağlamışlardır. Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan ve Lübnan’da yaşayan Şiiler, politize oldukça İran’ın bölgesel etkinliğini artırmışlardır. Şiiliği kullanan Tahran yönetimi, özellikle Irak, Yemen, Lübnan ve Suriye gibi çatışma bölgelerinde buralardaki Şii militer gruplar üzerinden sahadaki varlığını güçlendirmiştir. Bölgede vekil güçler üzerinden bir direniş eksenini oluşturan İran, Şiilere ait kutsal yerlerin korunması iddiasıyla bölgedeki varlığına meşruiyet kazandırma çabası içerisine girmiştir. İran Cumhurbaşkanı Ruhani, 2016 yılında yaptığı bir açıklamada “İran, Şii türbelerinin bulunduğu her yere müdahale edecektir” diyerek bu konudaki kararlılıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Öte yandan bu açıklama İran’ın mezhep odaklı bir dış politika anlayışıyla hareket ettiğinin itirafı gibi olmuştur (Elias & Erol, 2021).

Diğer bir görüşe göre ise her ne kadar İran Yönetimi dış politikasının merkezine Şiiliği koymuş görünse de esasen onu araçsallaştırarak ulusal çıkarlarını mezhepsel söylemlerle perdelemeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Danışmanı Ali Yusuf'un 2015 yılında bir konuşmasındaki "... İran'ın hedefi Şii topluluklarını yalnızca dini, toplumsal ya da askeri olarak değil; ulusal semboller bakımından da İran'a benzemeye yönlendirmektir." şeklindeki ifadesinde olduğu gibi İran dış politikasının temellerini Şiilik üzerine değil ulusal menfaatler üzerine inşa etmiştir (Elias & Erol, 2021). Başka bir ifadeyle İran, dış politikasını İslamcılık, Şiilik, İranlılık gibi temeller üzerine kurmuş, ancak ulusal menfaatler çerçevesinde söz konusu kimlikler arasında geçiş yapmıştır (Rigiderakhshan, 2020). Retorik olarak dini ve mezhepsel argümanları sıklıkla kullanan İran, uygulamada birçok kere realpolitik tutum sergilemiştir. Ulusal menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda pragmatik bir yaklaşım benimseyerek kendisini ideolojik duvarlarla sınırlandırmamıştır (Djalili, 2002, s.49). Bu durum Devrimin hemen başlangıcından itibaren birçok olayda gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Devrim sonrasındaki liderler *sarıklı şahlar* olarak adlandırıp yeni dönemde izlenen politikaların, önceki yönetimden pek de farklı olmadığı yönünde eleştiriler de dile getirilmiştir (Goodarzi, 2010). Nitekim bunun erken örneklerinden biri 1980 yılında başlayan Irak işgalinde yaşanmış ve savaşa hazırlıksız yakalanan İran, *Büyük Şeytan* olarak nitelendirdiği ABD'den silah, *Siyonist İsrail*'den de yedek parçalar satın almıştır. İran'ın pragmatist tavrı savaş dönemi ile sınırlı olmamış, benzer realpolitik tutumlar sonraki süreçte de devam etmiştir. Rusya ile olan ilişkilerine zarar gelmesin diye 90'lı yıllardaki Çeçen bağımsızlık mücadelelerinde Çeçenistan'daki Müslümanlara destek vermeyen İran, Çin'in Doğu Türkistan'daki Müslüman Uygurlara karşı uyguladığı baskıcı politikalarına karşı da sessiz kalmıştır. Aynı şekilde savaş sırasında Saddam Hüseyin'e destek verdiği için Sudan lideri Cafer Numeyri'ye karşı, Güney Sudan'daki Hristiyan ve animist isyancıları desteklemiştir (Goodarzi, 2010). Suriye'nin Hama şehrinde 1982 yılında Müslüman Kardeşler tarafından başlatılan kalkışmada on binlerce Müslümanın Esad tarafından katledilmesine seyirci kalan İran, İslamcı hareketlerin değil de seküler Baas yönetiminin yanında yer almıştır (Sarı, 2015, s. 123). Arap Halk Hareketleri başladığında bunu bir tür İslami Uyanış olarak görürken, söz konusu gösteriler Suriye'ye sıçradığında tavır değiştirerek bunu İran karşıtı bir hareket olarak nitelendirmeye başlamıştır (Sanyürek, 2018, s. 212). Bunlara ilave olarak İran'ın, desteklediği gruplar üzerinden Irak ve Afganistan'ı işgal eden ABD'ye yardımcı olması, dış politikada ortak dini değerleri göz ardı ettiği başka örnekler olmuştur (*Belgelerle İran'ın Afganistan ve Irak İşgalinde ABD ile İş Birliği*, 2024). Azerbaycan'a karşı yürüttüğü politika ise realpolitiğin en iyi örneklerinden biri olarak çalışmanın devamında ele alınmıştır.

4. İRAN'IN AZERBAYCAN POLİTİKASI

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile birlikte İran'ın, Güney Kafkasya'daki yeni sınır komşuları Azerbaycan ve Ermenistan olmuştur. Etnik, dini ve kültürel bakımdan birbirinden belirgin şekilde farklı olan bu iki ülkeyle geliştirdiği ilişkiler, İran'ın dış politika kodlarını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Ermenilerden mürekkep

Hristiyan bir nüfusa sahip olan Ermenistan, etnik ve dini değerler açısından İran'la herhangi bir ortak noktaya sahip değilken, Azerbaycan'ın durumu farklılık göstermektedir. Azerbaycan, başta dini değerler olmak üzere tarihi ve kültürel bağlamda İran'la birçok ortak değeri paylaşmaktadır.

İran ve Azerbaycan coğrafyasında 11. yüzyıldan itibaren yaklaşık sekiz asır boyunca Türk hanedanlar hüküm sürmüş ve bu bağlamda Farslarla Türkler bu topraklarda beraber yaşamıştır. Azerbaycan, tarihi olarak bir kısmı günümüz İran topraklarında yer alan bir coğrafyanın adıdır ve bu coğrafyanın merkezi olan Tebriz, bazı dönemlerde İran coğrafyasındaki devletlere başkentlik yapmıştır. İran'a hükmeden pek çok devletin tarihinde Azerbaycan merkezli hanedanlıklar ve hükümdarlar önemli yer tutmuştur (Sarıkaya, 2021). Azerbaycan toprakları 1828 yılında yapılan Türkmençay Antlaşması ile birlikte Rus Çarlığı ve Safevi Devleti arasında bölünmüştür (Sapmaz, 2022, s. 18). Bu durum, bugün de varlığını sürdürmekte ve Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmı İran sınırları içerisinde yaşamaya devam etmektedir. Bu hususta kaynaklar arasında büyük farklar olmakla birlikte yaklaşık 20 milyon Azerbaycan Türkü'nün İran'da yaşadığı düşünülmektedir. Bu rakam, Azerbaycan'da yaşayan Türklerin sayısının iki katından daha fazlasının İran'da yaşadığını göstermekte ve bu durum iki ülke arasında paylaşılan ortak değerlerden birini oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2021, s. 93).

İran ile Azerbaycan arasındaki ortak değerlerden bir diğeri -ve İran'ın dış politikada dini bir retorik kullanması bağlamında en mühimi- dini ve mezhebi yapılarıdır. Her iki ülke halkının neredeyse tamamı Müslümandır ancak daha önemlisi mezhep anlamında da özdeşlik bulunmaktadır. İhtiyatlı, yaklaşık rakamlarla İran nüfusunun yüzde 90'ı ve Azerbaycan nüfusunun yüzde 70'i Şiidir ve bu bağlamda Azerbaycan, İran'dan sonra en kalabalık Şii nüfusun yaşadığı ikinci ülkedir. Ayrıca Azerbaycan'daki Şiiler, diğer bölge ülkelerinden farklı olarak, İran'ın resmi mezhebi olan Caferî Şiiliği benimsemişlerdir (Sapmaz, 2022, s. 20). İlave olarak Nardaran Köyü'ndeki 7. İmam Musa'nın kızı Rahime Hanım'ın türbesi örneğinde olduğu gibi Azerbaycan'da birçok kutsal mekânın bulunması, Şiilere ait türbelere ve mekânlara özel bir ilgi gösteren İran açısından ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır (Shanahan, 2013, s. 21). İki ülke arasındaki sözü edilen ortak değerler göz önüne alındığında, anayasasında İslam Dünyası'na atıfta bulunan ve Şii dünyanın liderliğine oynayan İran'ın Azerbaycan'la çok yakın ilişkiler içerisinde olması beklenmektedir (Kalbizade, 2022, s.689). Oysa İran, kendisi ile ortak değerlere sahip olan Azerbaycan ile değil, aksine Azerbaycan topraklarını işgal eden ve on binlerce Şii Müslüman Azerbaycan Türkü'nü katleden Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Suriye'deki askeri varlığını buradaki Şii kutsal mekânlarını korumak üzerinden meşrulaştırmaya çalışan İran'ın, işgal ettikleri bölgelerdeki kutsal mekânlarda hayvan besleyerek camilere ve türbelere saygısızlık eden Ermenilere tepki göstermemesi büyük bir çelişki olarak görülmektedir (Şihaliyev, 2023, s. 332). Aslında burada çelişki olarak görülen durum, dış politikada realpolitik ile açıklanmaktadır.

İran, Azerbaycan'la olan ilişkilerini bağımsızlığından itibaren ulusal menfaatlerini önceleyen pragmatist bir yaklaşımla yürütmüştür. Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde

bağımsızlık kararını meclisinde onaylamış ve İran da biraz gecikmeli olarak 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'ı resmen tanımıştır (Sarıkaya, 2021, s. 91). Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar geçen süreçte, Azerbaycan liderlerinin değişimi bağlamında İran'ın Azerbaycan politikasında üç farklı yaklaşım öne çıkmıştır. Elçibey yönetimi sırasında İran, Azerbaycan'ın söylem ve politikalarını ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiş ve Ermenistan'la yakınlaşmaya, her alanda iş birliği sağlamaya öncelik vermiştir. Haydar Aliyev'in iktidarında ise İran, Ermenistan'ın saldırgan tutumunu eleştirmiş olmasına rağmen Erivan'la ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Haydar Aliyev döneminde, Azerbaycan ile İran ilişkilerinin Elçibey dönemine kıyasla daha iyi bir seyir izleyeceğine dair büyük beklentiler olmasına karşın, bu dönemde de iki ülke arasında krizler yaşanmıştır. İlham Aliyev döneminde ise genel anlamda Haydar Aliyev'in dengeli dış politika çizgisi devam ettirilmiş ve Azerbaycan'ın İran politikası bu dönemde de benzer bir doğrultuda şekillenmiştir. Ancak bu dönemde de iç ve dış dinamikler nedeniyle ikili ilişkiler zaman zaman kopma noktasına gelecek kadar gerilmiştir (Aslanlı & Memmedov (2016, s.1526).

İran'ın Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurduğu tarihlerde Karabağ'da işgal edilen topraklarda Ermeni katliamları da yoğunlaşmıştır. Buna bağlı olarak sonraki dönemde İran'ın söz konusu Ermeni işgali karşısındaki tavrı, bir anlamda Azerbaycan politikasında turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. İran, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkta resmi olarak tarafsız olduğunu duyurmuş ancak uygulamada farklı bir politika takip etmiştir. Esasen kullandığı dini söylemler bağlamında Azerbaycan'ın yanında yer alması beklenen İran'ın tarafsız kalması bile sorunlu iken, Ermenistan'ı desteklemiş olması çok daha vahim bir durum meydana getirmiştir. İran'ın Azerbaycan politikasını daha ziyade ulusal güvenlik endişesi şekillendirmiş ve bu nedenle de İran, iki ülke ile pragmatik ilişkiler geliştirmiştir. Yükselen Azerbaycan milliyetçiliği ve birleşik Azerbaycan söylemleri ile birlikte Güney Azerbaycan'da yaşayan 20 milyon Azerbaycan Türkü'nün varlığı, İran'da güvenlik endişeleri doğurmuştur. Azerbaycan'ın sorunlarını çözerek Güney Azerbaycan üzerinde yayılmacı bir politika takip edebileceği düşüncesi İran'ı her daim tedirgin etmiştir. Nitekim Azerbaycan'ın ikinci cumhurbaşkanı olan Ebulfaz Elçibey'in Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi gerektiğine ilişkin sözleri daha ilk dönemden itibaren İran'da rahatsızlık yaratmıştır (Sapmaz, 2022, s. 22). İran'daki Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a gösterdikleri ilgi ve Ermenistan ile olan savaşta verdikleri destek, İran'ın bu korkusunu diri tutmuştur. İlham Aliyev'in Türk Devletleri Teşkilatı'nın 9. Zirvesi'nde yaptığı bir konuşmada Azerbaycan sınırları dışında yaşayan 40 milyon Azerbaycanlıdan söz etmesi işin tuzu biberi olmuştur (Rehimov, 2022). Bu durum, bir anlamda Elçibey dönemindeki söylemlere dönüş şeklinde değerlendirilmiştir.

İran'ın Azerbaycan politikası, genel olarak Ermenistan meselesi ile boğuşan güçsüz bir Azerbaycan düşüncesi üzerine şekillenmiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı olarak da adlandırılan 44 günlük savaş sonucunda Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarması, İran'ın arzu etmediği bir sonuç doğurmuştur. Diğer yandan İran'ın savaş sırasında Ermenistan'a silah ve teçhizat desteğinde bulunduğu iddia edilmiş ancak bu

durum Azerbaycan'ın zaferini engellememiştir. İran'ın dostane olmayan bu tutumu savaş sonrasında da devam etmiş ve İran Azerbaycan sınırının hemen karşısında sınıra asker yığarak tatbikatlar yapmaya başlamıştır (Nusretoğlu & Alizade, 2022, s. 138-140). İkinci Karabağ Savaşı sonrasında yapılan ateşkes anlaşmasının 9. maddesine göre Nahçıvan ile Azerbaycan arasında inşa edilecek olan Zengezur Koridoru, bölgedeki jeopolitik dengeleri değiştireceği endişesiyle İran'ı tedirgin etmiştir. İran tarafında *NATO Koridoru*, *Turan Koridoru*, *Türk NATO'su* gibi ifadelerle anılan Zengezur Koridoru, Tahran Yönetimi tarafından bir ulusal güvenlik meselesi olarak görülmüş ve buna bağlı olarak dini lider Hamaney, Ermenistan ile İran arasındaki sınırın kapanmasına neden olacak hiçbir plana izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (Farzam, 2022). Bu konuda İran'ın rahatsızlığını giderecek alternatif öneriler sunulmuş ancak İran'ın tavrında henüz bir değişiklik görülmemiştir. Türkiye'nin savaştaki belirleyici rolü ve sonrasında bölgedeki varlığının güçlenmesi İran'ın rahatsızlığını artırmıştır (Karadağ, 2019, s.1). Ancak ortaya çıkan yeni güç dengesinde İran'ın pozisyonu zayıflamış ve gelişmelere etki edebilme gücü azalmıştır.

Bunların dışında İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde önemli bir sorun başlığı da Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri olmuştur. İlham Aliyev yönetimi, İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat satın almak üzere bir anlaşma yapmış, bu durum İran'ın tepkisine yol açmıştır. Tahran, Bakü'yü ABD ve İsrail ile iş birliğini derinleştirerek İran'a karşı muhtemel bir saldırıya zemin hazırlamakla suçlamıştır. Azerbaycan'da İran istihbaratıyla bağlantılı terör hücrelerinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan devlet kurumlarına yönelik siber saldırılar, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hasan Firuzabadi, Aliyev yönetimi için "Eğer İran karşıtı bir politika izlemeye devam ederlerse, Aliyev korkunç bir gelecek ile karşı karşıya kalacak. Azerbaycan halkının bir ayaklanmasını bastırması mümkün olmayacaktır" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, Bakü tarafından İran'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerine duyduğu öfkenin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu ifadeler Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın Bakü'deki İran Büyükelçisine nota vermesine neden olmuştur. İran ise Azerbaycan'ı, Tahran'a karşı istihbarat faaliyetleri yürüten ABD ve İsrail servisleri için bir üs haline gelmekle suçlamıştır (Sapmaz, 2022, s. 29). Aynı şekilde Azerbaycan'ın Ekim 2022'de İsrail'de büyükelçilik açma kararı alıp Mart 2023'te büyükelçinin göreve başlaması İran'da ciddi bir rahatsızlık uyandırmıştır (Hasanoğlu, 2023). İran Meclisi, Tel Aviv'de elçilik açan Azerbaycan'ı kınayıp "Bu adımın olumsuz sonuçları olacaktır" şeklinde tehdit içeren bir metin yayınlamıştır. Azerbaycan ile İran arasındaki gergin ilişkilerin bir yansıması olarak Azerbaycan, Mart 2023'te İranlı dört diplomatı istenmeyen kişi ilan etmiş,(NTV, 2023) İran da Nisan 2023'te aynı sayıdaki Azerbaycanlı diplomatı istenmeyen kişi ilan ederek buna karşılık vermiştir. Azerbaycan'a karşı elinin zayıflamış olması İran Yönetimi'ni daha agresif politikalar takip etmeye yöneltmiştir. Bunların dışında Hazar'ın statüsü, Azerbaycan petrol projeleri, Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve Pantürkist düşünceler, Azerbaycan'daki Talışlar üzerinde İran'ın etkin olma çabaları ve benzeri unsurlar da İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Erendor & Öztarsu, 2019).

İran'ın Azerbaycan ve genel dış politikasının şekillenmesinde Rusya faktörü de belirleyici olmuştur. Rusya ve İran, özellikle Suriye İç Savaşı'nda Esad rejimini destekleme konusunda ortak bir tutum benimsemiş ve bu iş birliği sahada koordinasyonlarını artırmıştır. 2015'te Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi, İran'ın bölgedeki etkisini güçlendirmiştir. Güney Kafkasya bağlamında ise İran, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak Azerbaycan ile ilişkilerini dengelemeye çalışmaktadır. Ancak, İran'ın bölgesel manevra alanı, Rusya'nın çıkarlarıyla uyum içinde hareket edip etmemesine bağlı olarak değişmektedir. 2020 Karabağ Savaşı sonrası Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan dengesine müdahale etmesi, İran'ın bu süreçte dair tutumunu da etkilemiştir (Çetin ve Akçaba, 2024).

İran ve Rusya, tarihsel olarak Güney Kafkasya'da Batı'nın etkisini sınırlamak konusunda ortak menfaatlere sahip olmuştur. Ancak Azerbaycan'ın artan bölgesel gücü ve Türkiye ile kurduğu yakın askeri ittifak, hem İran hem de Rusya açısından yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Güney Kafkasya'da Batı'nın etkisini artması İran ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Ermenistan'ın güç kaybetmesi, her iki ülkenin de bölgede yeni stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. ABD'nin ve Avrupa'nın Azerbaycan'a yakınlaşmasını sınırlamak, İran ve Rusya'nın ortak çıkarı haline gelmiştir. Öte yandan son dönemde Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin azaldığını fark eden İran, Ermenistan ile ekonomik ve askeri iş birliğini artırma çabası içerisine girmiştir (Sapmaz, 2022).

İran'ın dış politikasındaki pragmatist yaklaşım Rusya ile olan ekonomik ve askeri ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. İran, ABD ve Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle ekonomik ve güvenlik açısından Rusya'ya daha fazla yakınlaşmak zorunda kalmıştır. İran, bu yaptırımları aşmak için Rusya ile enerji ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır. İran'ın Rusya'dan savaş uçakları ve askeri teknoloji tedarik etmesi, iki ülke arasındaki stratejik bağımlılığın somut göstergeleri olmuştur. Ukrayna Savaşı sırasında İran, Rusya'ya insansız hava araçları satmış ve bu da askeri iş birliğine yeni bir boyut kazandırmıştır (Askeroğlu, 2022).

Son dönemde İran'ın Rusya ile ilişkilerine küresel bir aktör olarak Çin de dahil olmaya başlamıştır. İran, Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler giderek üçlü bir stratejik iş birliğine dönüşmüştür. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında İran ile geliştirdiği 25 yıllık stratejik iş birliği anlaşması, İran'ın Çin'e ekonomik bağımlılığını artırmıştır. Aynı zamanda, Çin'in İran ile Suudi Arabistan arasındaki diplomatik normalleşmede arabulucu rolü oynaması, bölgede yeni bir güç dengesini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Rusya ve Çin'in İran'a yönelik yatırım ve askeri iş birlikleri de İran'ın bölgedeki gücünü etkilemiştir. Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin güvenli ve istikrarlı bir şekilde devam etmesi için Kafkasya bölgesinin huzur ve istikrar içerisinde olması Çin için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Çin, Azerbaycan'ın istikrarsızlaşmasına yol açacak politikalara karşı duyarlı bir tutum sergilemektedir. Bu durum, aynı zamanda İran'ın Azerbaycan'a yönelik daha agresif politikalar izlemesinin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

5. SONUÇ

İran'ın retorik olarak İslami söylemleri ön planda tutmasına rağmen, pratikte çoğu zaman realpolitik bir dış politika anlayışıyla hareket ettiği görülmektedir. İran'ın bu yaklaşımı, özellikle mezhep gibi birçok ortak dini, tarihi ve kültürel değeri paylaştığı Azerbaycan ile olan ilişkilerinde daha belirgin bir durum arz etmektedir. Söylem olarak sıklıkla dini ve mezhepsel unsurları kullanan Tahran Yönetimi'nin dış politika kararlarında da aynı anlayışla hareket ederek Azerbaycan ile çok daha yakın ilişkiler geliştirmesi beklenmektedir. Ancak, İran'ın Hristiyan nüfusa sahip bir devlet olan Ermenistan ile sürdürdüğü iyi ilişkiler ve buna karşı Azerbaycan ile olan mesafeli tutumu, İran'ın dış politika yapımında öncelikli olanın ulusal güvenlik ve stratejik çıkarlar olduğunu göstermektedir. Bu durum, İran'ın dış politika yapımında mezhepsel ve dini değerlerin yalnızca belirli koşullar altında bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

İran'ın dış politika anlayışı, anayasal düzenlemelerinde ve liderlerin söylemlerinde sıkça vurgulanan “ümmetçi” dış politika ilkeleriyle çelişir bir görüntü sergileyebilmektedir. Bununla birlikte, bu çelişki, İslam ve Şiilik unsurlarının İran'ın dış politikasında tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. İran, farklı ülkelerle ilişkilerinde bu değerleri zaman zaman ön plana çıkarmakta; ancak bu yaklaşımı, ulusal menfaatlerine ters düşmediği ya da ulusal çıkarlar için faydalı görüldüğü durumlarla sınırlı tutmaktadır. Bu nedenle, ideolojik ve değer merkezli politikalar perde görevi üstlenerek, İran'ın pragmatik çıkarlarının bir aracından öteye geçememektedir. Başka bir deyişle, İran, ulusal çıkarlarını tehdit etmeyen ya da bu çıkarları destekleyen koşullarda değer merkezli bir politika geliştirmekte, aksi durumda ise bu değerleri ikinci plana itmektedir.

Azerbaycan'a yönelik politikalar, bu pragmatik yaklaşımın en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. İran, Azerbaycan ile olan ilişkilerinde mezhepsel ve dini ortaklıkları gözetmek yerine, ulusal güvenlik ve stratejik çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Birleşik bir Azerbaycan düşüncesi bağlamında İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin varlığını tehdit olarak gören İran, Azerbaycan İsrail ilişkilerine de aynı perspektiften yaklaşmaktadır. Öte yandan Azerbaycan'ın jeopolitik konumu, Hazar'daki enerji kaynakları, bölgedeki güç dengelerini değiştirecek şekilde Türkiye'nin bölgede güç kazanması gibi faktörler de İran'ın Azerbaycan politikasını etkilemektedir. Bu anlayışla oluşturulan Azerbaycan politikası, ulusal güvenlik kaygılarının dini ve mezhepsel ortaklıklardan daha ağır bastığını göstermektedir.

İran'ın dış politikası, İslamcılık, Şiilik, İrancılık ve Fars milliyetçiliği gibi farklı kimlikler arasında bir denge ve geçişkenlik arz etmektedir. Bu durum, İran'ın değişen uluslararası şartlara uyum sağlama kapasitesini yansıtmaktadır. Bu esneklik, İran'ın dış politikasında ulusal çıkarların her zaman öncelikli bir rol oynadığını ve İran'ın dış politika kimliklerini ve stratejilerini şekillendiren temel dinamiğin ulusal çıkar olduğunu göstermektedir. Değer merkezli politikalar ise yalnızca bu çıkarların desteklendiği durumlarda anlam kazanmaktadır.

Netice itibarıyla İran'ın dış politikası, söylemde değer merkezli ve idealist bir görüntü sergilese de, pratikte menfaat merkezli ve pragmatik bir anlayışa dayanmaktadır. Bu durum, İran'ın Azerbaycan politikasında da net bir şekilde kendini göstermekte ve İran'ın dış politikada değerleri bir araç olarak kullanma eğilimini ortaya koymaktadır. İran'ın Azerbaycan ile ilişkileri, ulusal çıkarların dini ve mezhepsel ortaklıklardan daha öncelikli olduğunu ve bu çıkarların realpolitik bir anlayışla belirlendiğini göstermektedir. Öte yandan İran'ın Azerbaycan politikasının şekillenmesinde Rusya ve Çin de etkili olmaktadır. İran'ın 2021 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olması, bu üç ülke arasındaki yakınlaşmaya kurumsal bir boyut kazandırmıştır. Bununla birlikte Çin'in sürdürülebilir bir ticaret için Güney Kafkasya'nın güvenliğine büyük önem vermesi İran'ın Azerbaycan politikasını etkilemektedir. Çin'in desteğinin sağlanması ve bunun sürdürülebilmesi için bölgeyi istikrarsızlaştıracak politikalardan uzak durulması önem arz etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdurahmanlı, E. (2023). Rusya ve Çin Arasında Azerbaycan Üzerinden Rekabet: İdeoloji, Diplomasi ve Ekonomik Araçlar. *Strategic Public Management Journal*, 9(16), 12-28. <https://doi.org/10.25069/spmj.1206279>
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya ilişkileri: Stratejik ortaklık mı rekabet mi?. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 577-594. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1018646>
- Aslanlı, A., & Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1520-1532. <https://doi.org/10.15869/itobiad.256057>
- Ateş Tan, E. (2024). Şiiliğin Siyasallaşma Süreci ve İran Anayasası Bağlamında İslam'ın İran Dış Politikasına Etkisi. *ENTİS Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 145-158.
- Ayaz, F. B. (2018). Realpolitik: Göktürk-Bizans Münasebetlerini Yeniden Yorumlamak, I. Uluslararası Türk Kültürü Ve Tarihi Sempozyumu, 19-20-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı, İstanbul
- Belgelerle İran'ın Afganistan ve Irak işgalinde ABD ile iş birliği. (2024, October 3). MEPANews. <https://www.mepanews.com/iran-afghanistan-irak-abd-igal-68865h.htm>
- Bew, J. (2014). The Real Origins of Realpolitik. *The National Interest*, 130, 40-52.
- Çetin, İ., ve Akçapa, M. (2024). Soğuk Savaş Sonrası İran-Rusya İlişkileri: Teşvik Edici Ve Sınırlandırıcı Faktörler. *İran Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 53-79. <https://doi.org/10.33201/iranian.1429178>

- Djalili, M.-R. (2002). Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism. *Connections*, 1(3), 49–58.
- Elias, F., & Erol, M. S. (2021). İslam Devrimi Sonrasında İran Dış Politikasının Ummu'l Kura Teorisi Bağlamında Analizi. *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 361–385.
- Erendor, M. E., & Öztarsu, M. F. (2019). Iranian Relations With Azerbaijan and Armenia: A Comparative Approach in the Case Of Pragmatist Politics. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 157–176.
- Euronews (2023). Tahran ve Bakü arasında yeni gerginlik; İran, Azerbaycanlı 4 diplomatı 'istenmeyen kişi' ilan etti. <https://tr.euronews.com/2023/05/05/tahran-ve-baku-arasında-yeni-gerginlik-iran-azerbaycanlı-4-diplomati-istenmeyen-kisi-ilan->
- Farzam, R. (2022). İran Neden Zengezur Koridoru'na Karşı? <https://iramcenter.org/iran-neden-zengezur-koridoruna-karsi-828>
- Goodarzi, J. M. (2010). Radicalism or Realpolitik?: The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran. *Babylon: The Nordic Journal of Middle Eastern Studies*, 8(2).
- Hasanoğlu, E. (2023). Azerbaycan-İsrail arası diplomatik temaslar. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-azerbaycan-israil-arasi-diplomatik-temaslar/2914562>
- Henry C., E. (1915). What is Realpolitik? *International Journal of Ethics*, 25(4), 448–468.
- Humphreys, A. R. C. (2014). Realpolitik. In M. T. Gibbons, D. Coole, E. Ellis, & K. Ferguson (Eds.), *The Encyclopedia of Political Thought*. Wiley-Blackwell.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası. Retrieved January 1, 2025, from <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>
- Islam, N. (2024, February 17). *Pakistan Seçimleri ve Geleceğin Reelpolitik İkilemleri*. SETA. <https://www.setav.org/odak/odak-pakistan-secimleri-ve-gelecegin-reelpolitik-ikilemleri>
- Kalbızada E.H. (2022). Pragmatism In Iran's Foreign Policy And Relations With Armenia, *History, Archeology and Ethnography of the Caucasus*, 18 (39), 679-693. doi: 10.32653/CH183679-693
- Karadağ, S.(2019). İran- Ermenistan İlişkileri ve Belirleyici Dinamikler, https://insamer.com/tr/iran-ermenistan-iliskileri-ve-belirleyici-dinamikler_2305.html.
- Karaoğlu, O. (2021). *Teopower Olarak Şiiilik ve İran Dış Politikası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kissinger, H. (2000). Diplomasi, Çeviren: İbrahim H. Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mohammed, S. (2023). *Realpolitik: The Pragmatic Approach to Politics*. Zenodo. <https://zenodo.org/records/10877438>
- NTV (2023). Azerbaycan'da 4 İranlı diplomat istenmeyen kişi ilan edildi. <https://www.ntv.com.tr/dunya/azerbaycanda-4-iranli-diplomat-istenmeyen-kisi-ilan-edildi,8qrqj130U6TopVnK1-c5w>
- Nusretoğlu, T., & Alizade, O. (2022). İran'ın Azerbaycan siyaseti; Karabağ savaşları örneğinde. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 127–149.
- Okyar, O., & Güneş, İ. D. (2016). Reel Politikası Sınırları İran Kamuoyu: Nükleer İran Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 13(50).
- Özbay, F. (2007). Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Düünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri, Editör Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Precht, H. (1988). Ayatollah Realpolitik. *Foreign Policy*, 70, 109–128.
- Rathbun, B. (2018). The Rarity of Realpolitik: What Bismarck's Rationality Reveals about International Politics. *International Security*, 43(1), 7–55.
- Rehimov, R. (2022). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Soydaşlarımızın ana dillerinde eğitim almaları teşkilatımızın gündeminde olmalı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-soydaslarimizin-ana-dillerinde-egitim-almalari-teskilatimizin-gundeminde-olmali/2735178>
- Rehman, I. (2019). Raison d'Etat: Richelieu's Grand Strategy During The Thirty Years' War, *Texas National Security Review* 2, 3.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390–410.
- Sanyürek, M. B. (2018). Devrim Sonrası İran Dış Politikası. *The Journal of Academic Social Science*, 86, 198–218.

- Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12–43.
- Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 95–136.
- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84–103.
- Shanahan, R. (2013, April 15). Religion or realpolitik: a comparative study of Iranian foreign policy towards Azerbaijan and Pakistan. *4th International Virtual Conference on Iran and the World Contemporary Developments*.
- Şahin, M. (2011). İran Dış Politikasının Dini Retoriği, Edit. Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ankara: Barış Yayıncılık
- Şıhaliyev, E. (2023). İran's Armenia and Azerbaijan Policy: Geopolitical Realities and Comparative Analysis. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 329–340.
- Toku, N. *Reel-Politiğin İlk Filozofu İbni Haldun*. <https://www.nesettoku.com.tr/?P=548>.
- Tunçarslan, N. (2018). Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2).
- Yazgan, H. (2010). Normatif Güç Kavramı ve Realpolitik arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri, *Cankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), 143-162.
- Yegin, A. (2014). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, *SETA Perspektif*, 32.